

Egy kevésbé ismert aradi vértanú: Lázár Vilmos honvéd ezredes életútja

Magyarország történelmének egyik legtragikusabb mementója az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc vérbefojtása. Közismert tény, hogy 1849. október 6-án az első független magyar kormány miniszterelnökét, valamint a szabadságharc tizenhárom főtitkjét kivégezték. Gróf németújvári Batthyány Lajos (1807–1849) a pesti – 1897-ben lebontott – katonai rendeltetésű Újépület („Neugebäude”) udvarán,¹ a tizenhárom főtitkót pedig Aradon, a vár mellett vesztette életét.² Fontos hangsúlyoznunk, hogy az előbbieken említett személyek mellett még sokak életét oltotta ki a császári megtorlás, nem beszélve azokról az áldozatokról, akiket hosszú évekre börtönbe zártak, illetve sáncmunkára ítélték. Szükséges megemlítenünk az elítéltek „névtelen” hozzátartozóit is, mivel az ő életüket is számos esetben megnyomortották a drákói szigorral meghozott ítéletek.

Jelen tanulmány az egyik kevésbé ismert aradi vértanú, Lázár Vilmos életútját kívánja „dióhéjban” bemutatni. Lázár Vilmos, akárcsak Kiss Ernő (1799–1849) és Leiningen-Westerburg Károly (1819–1849) aradi vértanúk, jelentős szállal kötődik a Bánság területéhez. Az első kettő a Bánság szülőltje volt, a harmadik pedig házassága révén került kapcsolatba a térséggel.

I. Lázár Vilmos főbb életrajzi adatai

Lázár Vilmos a történelmi Torontál vármegye székhelyén, Nagybecskerekken (Зрењанин/ Zrenjanin) született. A születés helye biztos, viszont annak időpontját illetően eltérnek a szakirodalmak. Számos forrás az 1815-ös esztendő jelölte meg a születés éveként.³ Ezzel szemben vannak olyan szakirodalmak, amelyek szerint a néhai ezredes 1817. október 24-én született.⁴

Származását tekintve örmény nemzetiségű volt. „[...] a XVIII. században nemességet nyert családjá révén a szkárosi előnevet viselte. Édesapja, Lázár Pál katonatisztként szolgált a császári-királyi 1. (Császár) huszárezredben. Gyermekkorát Temesváron töltötte [...]”⁵ Az előbbi idézetből következik, hogy az örmény származású vértanú magyar nemesi családban született. Csorba László történész megjegyezte, hogy Lázár Vilmos családja szerény anyagi körülmények között élt.⁶

Az aradi vértanú származásánál maradva érdemes kiemelni, hogy „első ismert őse Lázár János erzsébetvárosi kereskedő volt”.⁷ A magyarországi örmények kapcsán megjegyezzük, hogy az Árpád-kortól (1000–1301) több hullám-

¹ Napjainkban az egykori katonai célokra használt épület helyén Budapest egyik legismertebb közterülete, a Szabadság tér helyezkedik el. DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XIV. kötet (Titel–Vesz)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szent-szék Könyvkiadója, Budapest, 2009. 485–486. pp.

² DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. I. kötet (A–Bor)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szent-szék Könyvkiadója, Budapest, 1993. 371–372. pp.

³ Vö. KENYERES ÁGNES: *Magyar életrajzi lexikon. Második kötet. L–Z. Második, változatlan kiadás.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 46. p.; VARGA OTTÓ: *Lázár Vilmos*. In: Varga Ottó (szerk.): *Aradi vértanúk albuma. Harmadik, bővített kiadás.* Könyves Kálmán Társulat kiadása, Budapest, 1892. 98. p.

⁴ Vö. BONA GÁBOR: *Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei*. In: Issekutz Sarolta (szerk.): *Délvidéki örmény nemesek. Elemér – Écska – Nagybecskerek. Erdélyi Örmény Múzeum 16. Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest, 2010. 230. p.*; SOLYMOSSI JÓZSEF: *Lázár Vilmos a Zemplén-Ung-Bereg megyei dandár élén. 1849. április–május*. In: Seres Attila (szerk.): *A híd, ami összeköt. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára.* Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2020. 137. p.

⁵ SOLYMOSSI 2020, 137. p.

⁶ CSORBA LÁSZLÓ: *A tizenhárom aradi vértanú*. Panoráma Kiadó, Budapest, 1989. 26. p.

⁷ BONA GÁBOR: *A ’48-as honvédsereg örmény hősei*. In: Rácz Árpád (szerk.): *Rubicon. Történelmi Magazin. XXVI. évfolyam. 5–6. szám.* Rubicon-Ház Kiadó, Budapest, 2015. 48. p.

Szkárosi Lázár Vilmos
honvéd ezredes,
aradi vértanú

Forrás: Szamossy Elek (1826–1888): Lázár Vilmos honvéd ezredes, aradi vértanú. Litográfia, 1879. Az aradi vértanúk családjai, 2018. október 6. Gondola.hu – online újság: https://gondola.hu/cikkek/111123-Az_aradi_vertanuk_csaladjai.html (Letöltés ideje: 2021. június 24.)

Lázár Vilmos aradi vértanú emléktáblája
Nagybecskerekén, a Nepomuki Szent
János-székesegyházban

Forrás: Megkoszorúzták Lázár Vilmos emléktábláját Nagybecskerekén. A Pannon Televízió – Pannon RTV elektronikus oldala: <https://pannonrtv.com/rovatok/tarsadalom/megkoszoruztak-lazar-vilmos-emlektablajat-nagybecskerekem#lg=1&slide=7> (Letöltés ideje: 2021. június 24.)

ban telepedtek le a történelmi Magyarország területén. Főképp a 17. századi Erdélyben nőtt meg a szerepük a kereskedelemmel és iparral foglalkozó örményeknek. Erdélyben, főképp Erzsébetváros (Dumbrăveni) és Szamosújvár (Gherla), továbbá Csíkszépvíz (Frumoasa) és Gyergyószentmiklós (Gheorgheni) településen telepedtek le, de kisebb közösségeik más erdélyi városokban is megtalálhatók voltak.⁸ A későbbiekben, a 18–19. században a Bánság területén is megjelentek az örmények, több jeles családot adva a történelmi Torontál vármegyének is. Példaként említhetők az eleméri és ittebei Kiss, az écskai Lázár, továbbá a beodrai Karácsonyi, de a bobdai Gyertyánffy és Dániel család is, amely a többi között Kanakon (Конак/Konak) építtetett kastélyt.⁹

II. Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc előtti évek

Lázár Vilmos tanulmányait Temesváron (Timișoara) végezte, amiről emlékirataiban is megemlékezett. Csorba László történész az alábbiakat közölte: „Iskoláit Temesvárott végezte, s az aradi tömlöcbe menet fájdalmas érzéseket szakított fel belőle a viszontlátás. »Itt, hol mint tanuló a gondtalan ifjúság napjait élveztem – idézte fel a múltat a végnapokban papírra vett emlékiratában –, ahol minden talpalatnyi hely tanulóéveim egy-egy ártatlan eseményére emlékeztet, itt mint fogoly vonultam be!«¹⁰

Lázár Vilmos – valószínűleg édesapja hatására – a katonai pályát választotta. Előbb, 1832 októberében a 61. (Saint Julien-) gyalogezred kadétja volt Stájerország fővárosában, Grazban, majd 1835-ben – feltehetően édesapja közbenjárására – a 34. (Benczúr-) gyalogezred állományába került. A kadétként eltöltött évek alatt volt szerencséje megtanulni a katonai hivatás gyakorlati ismereteit.

Az 1733-ban alapított 34. (Benczúr-) gyalogezred 1827-től egészen 1841-ig ezredtulajdonosáról, nemes Benczúr József altábornagyról

⁸ A magyarországi örménység története. A Fővárosi Örmény Önkormányzat elektronikus oldala: <https://fovarosiormeny.hu/a-magyarorszag-i-ormenyekrol/> (Letöltés ideje: 2021. június 16.)

⁹ NÉMETH FERENC: *Magyar-örmények a Bánát közéletében a 19. században*. 1. p. South-East European Foundation: http://www.southeast-europe.org/pdf/13/DKE_13_M_DKH_Nemeth-Ferenc.pdf (Letöltés ideje: 2021. június 17.)

¹⁰ SOLYMOSSI 2020, 137–138. pp.

nyerte a nevét.¹¹ A felső-magyarországi ezred székhelye Kassa (Košice) városában volt, de a toborzás, hadkiegészítés kapcsán más térségek is kapcsolódtak hozzá, így például Heves vármegye székhelye, Eger vagy a felvidéki Sáros vármegye központja, Eperjes (Prešov) is. A későbbiekben – 1831 és 1848 között – Galícia is az ezred állomáshelyei közé került. Az ezredtulajdonos személyében 1841-ben változás történt, az új ezredtulajdonos Vilmos porosz herceg, a későbbi I. Vilmos német császár (1871–1888) lett. Ekkortól az ezred katonáit „Vilmos-bakák” névvel illették.¹²

Lázár Vilmos katonai pályájának következő állomása az 1841-es esztendő: „1841. szeptember 1-jén léptették elő második fizetési osztályú hadnaggyá.”¹³ Sietünk hozzátenni, hogy megfelelő anyagiak és befolyásos kapcsolatok nélkül akkoriban is nehezen lehetett boldogulni. Ezért hiába volt a katonai pályára kiválóan alkalmas, és szorgalmas, nagy reményei nem lehettek a katonai karrier tekintetében. Ráadásul ebben az időszakban, a napóleoni háborúk után hosszabb ideig viszonylag békés időszak következett Európa életében, ezáltal a katonai szaktudás megcsillogtatására is kevés lehetőség adódott. Ezért a „másodosztályú hadnagy” „1844-ben, tiszti jellegének megtartása nélkül kilépett” a hadsereg állományából.¹⁴ Katona Tamás (1932–2013) történész szerint a katonaság soraiból való kilépés 1843-ban történt, más forrás viszont 1845-re datálta azt.¹⁵

A katonai pálya elhagyását nemcsak a szűkös anyagiak, a nehézkes előremenetel, hanem – feltehetően – a házasságkötési szándék is befolyásolta. A kilépett katona 1844 augusztusában

házasságot kötött egy háromgyermekes özvegygyel, revisnyei Reviczky Mária (1812–1873) bárónővel.¹⁶ A bárónő első férje dévaványai Halasy József (1784–1844) volt.¹⁷ A házasságból három gyermek, két fiú (Béla és Szerencs) és egy leány (Madlén, egyes változatok szerint Madelaine) született. Tehát a három gyermek édesapja nem a néhai aradi vértanú volt, ennek ellenére úgy szerette őket, mintha azok vér szerinti gyermekei lettek volna.¹⁸ Lázár Vilmos és Reviczky Mária közös életéről elmondható, hogy „rendkívül boldog házasságban éltek”. Továbbá a feleségről érdemes megjegyezni, hogy „Reviczky Mária bárónő híresen szép asszony volt – ezt bizonyítja az a domborművű arcmás is, mely a Kerepesi temetőben levő sírkövén látható”.¹⁹

A házasságkötést követően Lázár Vilmos előbb a felesége Zemplén vármegyében található birtokán gazdálkodott, majd hivatalnoki állást vállalt.

Lázár Vilmos 1847 tavaszán az ún. „Középponti Magyar Vasúttársaság” főpénztárnoka lett, emellett gróf Zichy Ferenc elnök mellett a titkári feladatokat is ellátta. Teendői miatt azonban sok időt kellett Pesten, valamint Pozsonyban (Bratislava) töltenie.²⁰ Az előbbiekben említett vasúttársaság kapcsán érdemes kiemelni, hogy abban a korban nagy figyelmet szenteltek a vasút kiépítésének, az a 19. század végére úgy hálózta be az egész történelmi Magyarország területét, mint „testet az erek”. Természetesen az 1848/1849. évi forradalmat és szabadságharcot megelőző időszakban „gyerekcipőben” jártak a fejlesztések, azonban ha lassan is, de megindultak. Az első – mindössze 34 km hosszú – magyar vasútvonalat Pest és Vác között a Középponti Ma-

¹¹ IFJ. REISZIG EDE: *Zemplén vármegye nemesi családai*. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1905. 525. p.

¹² *Császári és királyi 34. közös gyalogezred*. A Füzéri Hadtörténelmi és Helytörténelmi Kör elektronikus oldala: <http://fuzertortenelme.hu/csaszari-es-kiralyi-34-kozos-gyalogezred/> (Letöltés ideje: 2021. június 17.); CSORBA 1989, 26. p.

¹³ SOLYMOSI 2020, 138. p.

¹⁴ Vö. CSORBA 1989, 26. p.

¹⁵ KATONA TAMÁS (szerk.): *Az aradi vértanúk. I. kötet*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 47., 514. pp. A továbbiakban: KATONA (I.) 1983.; *A tizenhárom vértanú*. In: Nagy Miklós (felelős szerk.): *Vasárnapi Újság*. XXXVII. évfolyam. 40. szám. 1890. október 5. A »Vasárnapi Újság« és »Politikai Újdonságok« Kiadóhivatala, Budapest, 1890. 646. p.

¹⁶ Vö. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. VII. kötet. Köberich–Loysch. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1900. 928–929. pp.

¹⁷ KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok. IV. kötet. Fa–Házy*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1912. 457. p.

¹⁸ KATONA 1983, 47., 514. pp.

¹⁹ KATONA 1983, 47., 534. pp.

²⁰ Vö. CSORBA 1989, 26. p.; SOLYMOSI 2020, 138. p.

gyar Vasúttársaság építette ki, továbbá helyezte üzembe még 1846. július 15-én. Ezt követte két további vasútvonal, előbb a Pest–Cegléd–Szolnok (100 km), majd a Pozsony–Marchegg (17 km) vasútvonal kiépítése. Előbbi ünnepélyes átadása 1847. szeptember elsején, utóbbi pedig 1848. augusztus 20-án történt.²¹ Megjegyezzük, hogy a konkurens Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság Sopron és Bécsújhely (Wiener Neustadt) között is kiépített egy vasútvonalat, amelyet 1847. augusztus 20-án adtak át a forgalomnak, de mivel az az osztrák vasúti hálózathoz és érdekeltséghez tartozott, a magyar közvélemény kevésbé vett róla tudomást, mint az előbbieken említett három magyar érdekeltségű vasútvonalról.²²

A főpénztárnoki és titkári állást vállalt Lázár Vilmos élénk szimpátiával kísérte az 1848 márciusában és áprilisában végbement hazai eseményeket. Csorba László történész erről a következőket közölte: „Amikor a Batthyány-kormány az újságokban is felhívja a kilépett császári és királyi tiszteket, hogy jelentkezzenek a politikai önrendelkezést megteremtő nemzet önvédelmi fegyveres szervezetébe, a nemzetőrségbe, annál kevésbé habozik, mivel a vasútépítés a zavaros politikai és gazdasági viszonyok következtében leállt, és még a csökkenetett fizetés is bizonytalanná vált. Az újra kardot kötő Lázárt nem fűtötték radikális indulatok [...]”²³

A nemzet önvédelmének megszervezése létfontosságú kérdés volt. Habár a bécsi császári adminisztrációt átmenetileg megbénította a herceg és gróf Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von Metternich-Winneburg zu Beilstein (1773–1859) kancellár lemondásával járó ún. „bécsi forradalom” (1848. március 13.), igyekezett a Habsburg Birodalmon belül eluralkodott helyzetten úrrá lenni. Engedményekre kényszerült, de ezeket próbálta mihamarabb kijátszani, valamint

korlátok közé szorítani. Ennek folyamányaként robbant ki az ún. „második bécsi forradalom” (1848. május 14.), amely hatására a császári udvar Tirol osztrák örökös tartomány fővárosába, Innsbruckba távozott. Arról már nem is beszélve, hogy a magyarokkal rokonszenvező Bécs népe által egy újabb felkelés – az ún. „harmadik bécsi forradalom” – is kirobbant 1848. október 6-án. Ekkor a császári udvar már a morvaországi Olmützbe (Olomouc) menekült.²⁴

A védekezés megszervezése azért is volt sürgető, mert a magyarországi nemzetiségek egy része – például a délvidéki szerbek – végül a magyar forradalom ellen foglalt állást. A szabadságharc megindulása előtt a Délvidéken már forrongtak az indulatok. Az első jelentősebb szerb fegyveres megmozdulás – 1848. április 24-én – Nagyikindán (Кикинда/Kikinda) volt, amely – gyilkosságok sorozatába és fosztogatásba torkollott – három napig tartott. A nagyikindai eseményekkel közel azonos időben Torontál vármegye székhelyén, Nagybecskereken is megmozdultak a szerbek.²⁵ Hangsúlyozzuk, hogy nemcsak Torontál vármegyében, hanem idővel a Délvidék más területein is történtek szerb megmozdulások. Ezek megelőzésére, valamint levezetésére szükség volt ütőképes fegyveres erőre. Ráadásul számítani lehetett az Alfred Candidus Ferdinand zu Windisch-Grätz (1787–1862) herceg által vezetett császári haderő érkezésére is. Ez a haderő 1848. október 30-án Schwechat mellett végül megverte a magyar fősereget.

III. A szabadságharc katonája

Az előbbieken említettük, hogy 1848 tavaszán a Batthyány-kormány kérte a korábban a hadseregből kilépett katonatiszteket, hogy állja-

²¹ NAGY TAMÁS: *A magyar vasútügy az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc idején*. In: Döbör András et al. (szerk.): *Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben*. Tudományos konferencia a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén. 12. kötet. Belvedere Meridionale Kiskönyvtár. Kiadja a Belvedere Meridionale, Szeged, 1999. 89–93. pp.

²² Vö. NAGY 1999, 91. p.

²³ CSORBA 1989, 27. p.

²⁴ Vö. HERMANN RÓBERT: *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Videopont Kiadó, Budapest, 1996. 25–27., 150–152., 174–176. pp.

²⁵ Vö. BOGOLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története 1779-től 1867-ig*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 456. p.; FEKETE GYULA: *Nagyikinda*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 586. p.; MÓRICZ MIKLÓS: *Nagybecskerek*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 570. p.

nak ismét szolgálatba. Lázár Vilmos ekkor kötelezte el magát a forradalom és a nyomában járó reformok mellett. Budán jelentkezett a felvételi bizottságnál a katonai szolgálatra. A „másodosztályú hadnagy” a 39. honvéd zászlóaljnál mint főhadnagy kezdte meg a szolgálatot, és egy hét elteltével már századossá nevezték ki.

Lázár Vilmos működését a Dunántúlon, Győrött kezdte meg. Győr vármegye székhelye meglehetősen közel feküdt Ausztria határaihoz, ezért is szükségessé vált a város megerősítése. A magyar honvédhadsereg egyik gyenge pontja az ütőképes műszaki alakulatok hiánya volt, mivel a birodalmi hadsereg hasonló alakulatai közül egy sem állomásozott a történelmi Magyarország területén. Ezért a százados – értékes szaktudásával – nagy szerepet játszott egyfelől a honvéd utászkar megszervezésében, másfelől abban, hogy kiképzett utászok megerősítették Győr városa körül a település védelmét biztosító sáncrendszert.²⁶ Minderről Kenyeres Dénes alezredes a következőket közölte: „1848. október 10-től főhadnagyi rendfokozatban kinevezték a 39. honvédzászlóaljba. Ordódy Kálmán őrnagy ajánlatára századossá nevezték ki az utászokhoz az 1. utász ezredben mely Győrben állomásozott. A fiatal százados részt vett az alakulat szervezésében, majd a Győr előtti sáncok építési munkálataiban is. [...] előjárói felfigyeltek tehetségére. Az év végére a túlerő ellen visszavonultak a honvéd csapatok, előbb a Tisza mögé, majd Törökszentmiklóásra hátráltak az utászok is. Matolai Etele honvéd utásztiszt szerint Lázár Vilmos kiváló szervező készségekről tett tanúbizonyosságot. Jól kamatoztatta ismereteit az utász fegyvernemnél.”²⁷

Az előbbieknél kapcsolódóan érdemes megjegyezni, hogy miután Windisch-Grätz herceg, a császári főerők vezére seregeivel leverte a prágai és a bécsi megmozdulásokat, a császári hadak Magyarország ellen sorakoztak fel. 1848. szeptem-

ber 29-én a Fejér vármegyei Pákozdi, Sukoró és Pátka között a magyar főszereg megverte a Josip Jelačić Bužimski (1801–1859) horvát bán, gróf vezette császári sereget, azonban Windisch-Grätz herceg jobban felszerelt, erősebb seregének már jóval nehezebb volt ellenállnia. A jelentős erőket mozgósított császári főszereg – más császári seregek támadása mellett – december közepén kezdte meg a bevonulást Magyarországra. Ekkor két nagyobb magyar hadsereg igyekezett az ország védelmét ellátni. Egyfelől a Görgey Artúr (1818–1916) honvéd tábornok által vezetett ún. „fel-dunai hadsereg” és a Perczel Mór (1811–1899) honvéd tábornok által vezényelt sereg.

A megerősített Győrt hamarosan – 1848. december 26-án – fel kellett adni, egyfelől, mert nem volt megfelelő létszámú katonai erő, amely védhette volna a sáncokat, másfelől a téli időjárás miatt a környékbeli vizek, valamint mocsarak befagytak, így könnyebben törhetett előre az ellenség.²⁸

A két magyar sereg Buda környékén egyesült volna, hogy védhesse a várost és Pestet, azonban – 1848. december 30-án – Perczel Mór erői súlyos vereséget szenvedtek el a Fejér vármegyében fekvő Móránál, ahol a magyar sereg állományának harmada meghalt vagy fogságba esett. Ráadásul a Galíciából betörő Franz Anton Heinrich Johann Prokop Don Bosco Felix von Schlik (1789–1862) császári altábornagy serege előbb, 1848. december 9-én Eperjést, majd 1848. december 11-én Kassa városát is elfoglalta, ezt követően már Miskolcot fenyegette. Ezért a magyar kormánynak és a katonai erőknek nem volt más választása, mint 1849. január 1–5. között kiüríteni és feladni Pestet és Budát, valamint hátrálni Debrecen felé. A Lázár Vilmos vezette honvéd utászalakulatok előbb Görgey egységei közé tartoztak, és egész Pestig hátráltak, majd pedig Perczel Mór hadseregéhez sorolták át

²⁶ CSORBA 1989, 26. p.

²⁷ KENYERES DÉNES: *Lázár Vilmos honvéd ezredes, utásztiszt, aradi vértanú*. In: Lukács László et al. (szerk.): *Műszaki Katonai Közöny*. 4. évfolyam. 3–4. szám. Az MHTT Műszaki Szakosztály folyóirata. Kiadja a Magyar Hadtudományi Társaság Műszaki Szakosztálya, Budapest, 1994. 67–68. pp.

²⁸ 530. *Győr-Budapest 1848. december 26–27. Kossuth és Görgey levélváltása Győr feladása ügyében*. Arcanum Adatbázis Kft. Elektronikus elérhetőség: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kossuth-kossuth-lajos-osszes-munkai-1/kossuth-lajos-osszes-munkai-xiii-FDB0/kossuth-lajos-184849-ben-iii-kossuth-lajos-az-orszagos-honvedelmi-bizottmany-elen-első-resz-1848-szeptemberdecember-FDBC/530-gyor-budapest-1848-december-2627-kossuth-es-gorgey-levelvaltasa-gyor-feladasa-ugyeben-127B4/> (Letöltés ideje: 2021. június 21.)

őket, és egészen Hajdú vármegyéig – Nádudvarig (1849. január 13.) és Balmazújvárosig (1849. január 14.) – vonultak vissza.²⁹

Utóbb Répásy Mihály (1800–1849) honvéd tábornok tartalékseregéhez kerültek, ahol a főparancsnok felismerte Lázár Vilmos tehetségét, és február elején már utász őrnaggyá, valamint hadtestsegédtisztjévé nevezte ki.³⁰ A következőkben, a fegyveres ütközetektől távol, Balmazújváros központtal segített új, tartalékos haderőt kiállítani. Lázár még valahol irigyelte is azokat a honvédeket, akik a császáriak ellen indultak harcolni. Az említett időszak legemlékezetesebb eseménye az ún. „tiszafüredi lázadás” volt. *„Tiszafüreden a Lipcsey kúria épületében került sor [1849.] március 3-án, Görgey Artúr vezetésével, arra a tábornoki lázadásra, amely Henryk Dembinski fővezér ellen zajlott, s melynek keretén belül nemcsak hatalmától fosztották meg, hanem őrizet alá is helyezték. A fellázadás, katonai puccs oka a február 26-27-én zajlott sikertelen kápolnai csata és a jövőbeli lehetőségeken való nézeteltérés volt. Szemere Bertalan azonnal a helyszínre hívta Kossuthot, aki március 4-én a hajnali órákban meg is érkezett Tiszafüred városába. Kossuth Lajos a Lipcsey kúriában vizsgálta meg az ügyet, elfogadta Dembinski lemondását, és ideiglenes fővezérré nevezte ki Görgeyt.”*³¹ A fővezér, végül – 1849. március 8-án – Vetter Antal (1803–1882) tábornok lett.

Lázár Vilmos viszonylag eseménytelen, nyugodt időszaka is hamarosan véget ért. *„[...] 1849 márciustól fogva mint a 9. hadosztály 2. dandárának parancsnoka részt vett az északi megyék védelmi hadi műveleteiben.”*³² Más forrás viszont csak

április elejétől datálta az előbbieken említett ki nevezést.³³ Lázár Vilmost tehát Bereg, Ung és Zemplén hadmegyék parancsnokává nevezték ki,³⁴ amely nem volt könnyű feladat, mivel elég nagy „rendetlenséget” és fegyelmezetlenséget talált az említett seregrész soraiban. Amellett, hogy a seregrész tisztjei között a viszálykodás is megfigyelhető volt, néhányan ráadásul igyekeztek a szabadságharcból is nyereséget szakítani, ezért különféle becstelen és illegális cselekményben vettek részt. Előfordult, hogy a galíciai betörések során rabolt marhákkal üzleteltek. Az új parancsnok személyét is alattomos intrikák érték. Mindez, az előbbieken ismertetett történések mellett, a seregrész demoralizációjával fenyegetett. Lázár Vilmos emlékirataiban megjegyezte: *„[...] kihirdettetém a haditörvényeket mindazok ellen, kik fejebbalóik iránt oly beszédeket hallatnának, melyek a legénységre rossz hatást gyakorolhatnak. E perctől nyugtom volt.”*³⁵ A „nyugalomra”, valamint a tisztek és katonák megregulálására szükség is volt, mert a császári csapatok szórványos, Galiciából történő betörései ellen határozottan kellett a határszakaszt védő 2. dandárnak fellépnie. Emellett katonáival részt vett a szomszédos Sáros vármegye térségének (Eperjes, Bártfa [Bardejov] etc.) felszabadításában is. Az északkeleti határrész őrizetét kiválóan látta el seregrészeivel, egészen addig, amíg az orosz („muszka”) intervenció meg nem indult.

Érdemes kiemelni, hogy Lázár Vilmos az időközben, 1849. április 27-én *„a felső-magyarországi (IX.) hadtest ebből képezett dandárának parancsnoka. Június közepétől az említett had-*

²⁹ HERMANN 1996, 226., 237., 240–243. pp.; KENYERES DÉNES: *Egy utásztiszt naplójából*. In: Lukács László (főszerk.): *Műszaki Katonai Közöny*. 7. évfolyam. 4. szám. Az MHTT Műszaki Szakosztály folyóirata. Kiadja a Magyar Hadtudományi Társaság Műszaki Szakosztálya, Budapest, 1997. 48–51. pp.

³⁰ Vö. CSORBA 1989, 28. p.; KENYERES 1997, 51. p.

³¹ *A tiszafüredi lázadás*. A Kiss Pál Múzeum elektronikus oldala: <https://kisspalmuzeum.hu/blog/a-tiszafuredi-lazadas/> (Letöltés ideje: 2021. június 21.); Vö. CSORBA 1989, 28. p.; SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái. II. kötet. Caban–Exner*. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1893. 761–762. pp.

³² BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XI. kötet, Közép–Magyal*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1895. 313. p.

³³ BÓNA GÁBOR: *szkárosi Lázár Vilmos. Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*. Arcanum Adatbázis Kft. Elektronikus elérhetőség: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/szkarosi-lazar-vilmos-29EC/> (Letöltés ideje: 2021. június 21.); CSORBA 1989, 29. p.

³⁴ Vö. MOLNÁR FERENC: *Az északkelet-magyarországi honvédcsapatok megalakulásának előzményei. A 19. hadosztály tevékenysége 1849 tavaszán*. In: Kötél Emöke (szerk.): PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból. 2010. november 29. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2010. 41. p.

³⁵ CSORBA 1989, 29. p.

test egyik hadosztályának parancsnoka. Június közepétől részt vesz a Galiciából betört orosz fő-sereg elleni harcokban”.³⁶ A IX. hadtest vezény-letét egy ideig a – fővezéri címétől megfosztott – lengyel származású Henryk Dembiński (1791–1864) honvéd tábornok látta el, akiről beosztottja, Lázár Vilmos sem volt a legjobb véleményvel.³⁷ Később, amikor 1849. június 15-én megindult az orosz cári intervenció, az ugyancsak lengyel származású Józef Wysocki (1809–1874) honvéd tábornok lett a IX. hadtest parancsnoka.

Lázár Vilmos és egységei a feladatukat, az északkeleti határ védelmét mindaddig kiválóan látták el, amíg csak az alkalmanként betörő, ki-sebb császári csapatokat kellett feltartóztatniuk. Az osztrák betörések kezdetben kisebb erejű támadások vagy portyák voltak, idővel azonban egyre erősödött a nyomás, és szervezettebb tá-madásokban nyilvánultak meg a császáriak ak-ciói.³⁸ Azonban 1849 júniusában változott a hadi helyzet. Erről Pálffy Lajos az alábbiakat írta: „A Duklai-hágón betörő orosz főszereg megállításá-ra természetesen esélye sincs, de azt azért nem hagyja, hogy nyugodt legyen a muszkák előre-nyomulása.”³⁹ Solymosi József a következőket fűzte hozzá az őrnagy teljesítményéhez: „Június 19-én Lázár dandárja volt az, amelyet először ér-tek el a Felső-Magyarországra benyomuló orosz csapatok. Ő vette fel velük először az egyenlőtlen küzdelmet. Lázár Vilmos katonái, a szabolcsi ön-kéntes lovasok és az 1. vadászszereg egyik szá-zada csapott össze először az oroszokkal Bártfa és Lófalva között. Lázár, tartva a szomszédos völgyekben előrenyomuló orosz hadoszlopok átkarolásától, a visszavonulás mellett döntött. Bár már 1848 ősze óta szolgálta a magyar sza-

badágharc ügyét, itt, az 1849. évi nyári hadjárat kezdetén esett át a tűzkeresztségen.”⁴⁰

Habár Lázár Vilmos egységei nem tudták a túl-erőben lévő cári alakulatokat feltartóztatni, min-denképp hősiesség helytállást tanúsítottak. Maga a parancsnok is bizonyította rátermettségét, ezért 1849. július 16-án már alezredessé léptették elő.⁴¹ A helytállás nehézsége kapcsán jegyezzük meg, hogy a Duklai-hágón betört, Mihail Ivanovics Cseodajev (1785–1859) orosz gyalogsági tábornok által vezetett IV. cári gyalogoshadtest megközelítőleg negyvenezer főt számlált. Ehhez jött még a Zboró (Zborov) környékén Magyaror-szág földjére lépett II. cári hadtest ugyancsak közel negyvenezer katonával.⁴² „Az oroszok be- vonuló zömével szemben Magyarország északi megyéiben nagyjában véve csak a IX. hadtest, melynek parancsnokságát Dembinski lemondá-sa után Wisocki vette át, és Kazinczy hadosz-tálya állott, mely seregrészek állománya össze- sen alig tett ki többet 17.000 emberrel. [...] Lázár dandára, 2400 ember 8 ágyúval, Bártfától délre Klusó és Lőfalvánál állott.”⁴³

A teljesség igényével tesszük hozzá, hogy a Fjodor Vasziljevics Rüdiger (1784–1856) cári lo-vassági tábornok által vezetett III. cári hadtest (32 000 fő), amely a Szepesség területén lépett Magyarország földjére, Héthárs (Lipany) és Kis-szeben (Sabinov) érintésével Eperjesen (Prešov) találkozott az előbbieken említett két hadtesttel. Ugyancsak Eperjesnél csatlakozott a(z) – Árva, Liptó és Szepes vármegyéken átmasírozó – 7800 katonát számláló ún. „Zassz-különítmény” is a három cári hadtesthez. Utóbbi egységet Grigorij Hrisztoforovics Zassz (1797–1883) cári lovassági tiszt vezette. Az előbbieken említett

³⁶ BÓNA GÁBOR: *szkárosi Lázár Vilmos. Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*. Arcanum Adatbázis Kft. Elektronikus elérhetőség: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/szkarosi-lazar-vilmos-29EC/> (Letöltés ideje: 2021. június 21.)

³⁷ „Csak panaszkodni tud, mint egy siránkozó vén banya”. CSORBA 1989, 30. p.

³⁸ Vö. SOLYMOSSI 2020, 143. p.

³⁹ PÁLFFY LAJOS: *A kegyelemből agyonlőtt aradi ezredes*. 2017. október 27. Forum Hungaricum – elektronikus oldal: <http://forumhungaricum.hu/kulturkincs/a-kegyelembol-agonlott-aradi-ezredes/> (Letöltés ideje: 2021. június 22.)

⁴⁰ SOLYMOSSI 2020, 154. p.

⁴¹ Lázár Vilmos. *Az aradi vértanú emléknapja*. Miniszterelnöki Kabinetiroda: <https://oktober6.kormany.hu/lazar-vilmos-eletrajza> (Le-töltés ideje: 2021. június 22.)

⁴² HERMANN 1996, 350. p.

⁴³ BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme. XXI. kötet*. Az Arcanum Adatbázis Kft. elektronikus oldala: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/21-magyarország-184849-evi-fuggetlenségi-harcnak-katonai-tortenete-5B2E/v-a-nyari-hadjarat-az-osztrak-orosz-szovetseges-hadak-tamado-hadjarata-1849-junius-elejetol-a-haboru-befejezesei-67AA/harmincharmadik-fejezet-az-orosz-fosereg-betorese-es-elonyomulasa-miskolc-debrecen-vonalai-1849-junius-kozepetol-julius-elejeig-6A87/> (Letöltés ideje: 2021. június 22.)

– hatalmas túlerőt képviselő – cári alakulatok 1849. június 23-án érték el Eperjest, majd déli irányban vonultak tovább, és 1849. június 25-én elfoglalták Kassát. Majd kihasználva túlerejüket, továbbvonultak déli irányba.⁴⁴

Az orosz túlerő elől Lázár Vilmos és katonái az Alföldre vonultak vissza. Itt, miután kinevezték alezredessé, a közép-tiszai hadsereg egyik hadosztályának parancsnoka lett.⁴⁵ Majd „részt vett az augusztus 5-i szőregi és a 9-i temesvári csatákban. Augusztus 12-én Bem ezredessé léptette elő, s megbízta a IX. hadtest vezénylessel. Augusztus 19-én Karánsebesnél adta meg magát a [...] cs. kir. csapatoknak.”⁴⁶ Azonban ne siessünk ennyire előre az időben.

Az előbbieken említettük, hogy a cári seregek intervenciója után Lázár Vilmos és serege az Alföldre vonult vissza. A visszavonulás gyors és sikeres volt, a sereg a Kassa–Miskolc–Kápolna–Cegléd–Szolnok-vonalon ütközet nélkül masírozhatott végig. Egy láthatatlan ellenfél azonban megtizedelte a sereget. Ahogy Lázár Vilmos – ekkor még őrnagy – az alábbiak szerint fogalmazott: „Azonfelül az epemirigy-kór [kole-
ra] iszonyúan dühöngött, aminek a sereg rossz élelmeztetése is egyrészt oka volt.”⁴⁷ A kolera azonban a tiszteteket sem kímélte: „Lázárt – mint evangéliumbeli névrokonát – a szolnoki táborozás során meglepi az »epemirigykór«: »a harmadik napon kolerába estem, oly mértékben, hogy csak a közeli és gyors orvosi segély menthetett meg.«”⁴⁸

Lázár Vilmos túlélte a kolerát, de nem mindenki volt ilyen szerencsés. Megjegyezzük, hogy Répásy Mihály (1800–1849) volt a szabadságharc egyedüli honvéd tábornoka, aki a szabadságharc leverése előtt kolerában halt meg. Miklós Péter történész a következőket közölte: „1849

júliusának elején érkezett Szegedre, Kossuth kíséretének tagjaként. Itt a katonák által Délvidékről behurcolt kolera pusztított; e járványnak esett áldozatul Répásy huszártábornok is. 1849. július 30-án hunyt el. A szegedi belvárosi temetőben helyezték örök nyugalomra, katonai tiszteletadás mellett. Sírjánál Kossuth Lajos mondott beszédet, ami azonban nem maradt fenn. Vele együtt temették Szöllősy Gáspár hadügyi titkárt és Tóth János tüzér főhadnagyot. A temetési szertartáson – az egész kormány és a városban tartózkodó főtisztok mellett – rengeteg közhonvéd vett részt. Ez volt a város és a szabadságharc utolsó tömegdemonstrációja.”⁴⁹ A tábornok földi maradványai hosszú ideig Szegeden nyugodtak, majd hamvait szülőhelyére, Kemezsére (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) szállították, ahol 2007. március 14-én egyházi, katonai és polgári tiszteletadás mellett helyezték végső nyughelyére.⁵⁰

Miután Lázár Vilmos felépült, és az ún. „turai ütközet” (1849. július 20.) cári győzelemmel ért véget, az immáron alezredessé kinevezett főtiszt a seregével az ún. „délvidéki koncentrációs terv” részeként Szeged felé vonult tovább. Lázár Vilmos – akárcsak a nagy magyar költő, a „lánglelkű” Petőfi Sándor (1823–1849) – megemlékezett a magyar Alföldről is. Habár érdekes kontraszt jelent meg: vagy a kecskeméti pusztán, vagy a francia fővárosban, Párizsban „töltené életét”. Az alezredes az alábbiakat írta: „Magyarország végtelen sivatagain át Szeged alá vonultunk. Magasztosak ezen puszták! Ameddig a szem lát, határtalan síkság; e táj engem mindenkor költői hangulatba hoz. Egy olyan tanyán, mint ezen térségen vannak, szívesen tölteném életemet. – Itt irigy szomszéd nem keseríti létünket. Senkinek sincs rá gondja, evett-é az ember ma és mit. Nagynak érzi magát az ember a természet ke-

⁴⁴ Vö. HERMANN 1996, 350. p.; HERMANN RÓBERT: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004. 327. p.

⁴⁵ BÓNA GÁBOR: *szkárosi Lázár Vilmos. Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*. Arcanum Adatbázis Kft. Elektronikus elérhetőség: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/szkárosi-lazar-vilmos-29EC/> (Letöltés ideje: 2021. június 21.)

⁴⁶ HERMANN RÓBERT: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vértanúi – október 6.* Az Oktatási Minisztérium kiadványa, Nyíregyháza, 2000. 35. p.

⁴⁷ KATONA (I.) 1983, 237. p.

⁴⁸ CSORBA 1989, 31. p.

⁴⁹ MIKLÓS PÉTER: *Répásy Mihály honvédtábornok*. In: Halász Péter (szerk.): *Honismeret. A Honismereti Szövetség folyóirata*. XXVIII. évfolyam. 6. szám. Kiadja a Honismereti Szövetség, Budapest, 2000. 30. p.; Vö.: *Répásy Mihály 1848/49-es honvédtábornok*. In: Lucza János (felelős szerk.) *Kemecsei Helytörténeti Krónika. Kemecsei Városvédő Egyesület*. III. évfolyam. 1. szám. Kemecse, 2007. 2. p.

⁵⁰ Áder: „A szabadság pótolhatatlan érték, amelyhez ragaszkodnunk kell” Origo. New Wave Media Group Kft.: <https://www.origo.hu/itthon/20181006-ader-janos-szerint-az-aradi-tizenharom-vertanu-aldozata-nem-volt-hiabavalo.html> (Letöltés ideje: 2021. június 23.)

belén, s maga a közönség, maga a bíráló. Párizs – vagy a kecskeméti pusztá. – Szegeden a sáncokat szállottuk meg, és mindenki nagy ütközetre készült, amelyet itt kell küzdenünk.”⁵¹

A magyar hadvezetés végül közbeszólt, hiába erősítették meg Szegedet, a nagy ütközet mégis elmaradt. A magyar seregek átkeltek a Tisza folyón, és – Újszegedet kisebb egységekkel megszállva – Szőregig és Újszentivánig vonultak vissza. Itt került sor 1849. augusztus 5-én a nevezetes és magyar szempontból vesztes ún. „szőregi csatára”. A csatában Lázár Vilmos a szőregi sáncoldal ügyeletes parancsnoka volt. A magyar fővezér, a Szegedet feladó Henryk Dembiński honvéd tábornok volt, aki itt sem tudott győzelmet felmutatni, annak ellenére, hogy a magyar sereget jelentősebb tűzérség támogatta, amely nagyobb részét a szőregi sáncoknál helyezték el. Ezért kényszerültek báró Julius Jacob von Haynau (1786–1853) osztrák tábornagy katonái arra, hogy lovasrohammal vegyék be a magyar állásokat. Erre csak azt követően kerülhetett sor, miután Törökkanizsa (Нови Кнежевац/Novi Kneževac) és Makó térségében sikerült átlépniük a Tisza és a Maros folyókat. Hiába védekeztek hősiiesen a magyar katonák, továbbá a lengyel és olasz légiók önkéntesei, a csata magyar vereséggel végződött, és csak a hősiesség miatt nem lett nagyobb a magyar fél embervesztesége.⁵²

A magyar sereg Kübekháza és Óbéb (Beba Veche) irányában vonult vissza Temesvár (Timișoara) felé, ahol 1849. augusztus 9-én újabb és egyben a szabadságharc utolsó csatáját is elveszítette a lengyel származású Henryk Dembiński honvéd tábornok. A temesvári csatáig is kisebb utóvédharcok zajlottak: 1849. augusztus 6-án Óbesenyő (Dudeștii Vechi) és Teremi (Teremia Mică), majd 1849. augusztus 8-án Csatád (Lenauheim) térségében.⁵³

A szabadságharc utolsó csatája, a temesvári ütközet azért is volt végzetes, mert a visszavonulás folyamán a hadrend teljesen felbomlott. Habár ez már a néhány nappal korábban vívott szőregi csata után is megfigyelhető volt. Továbbá a Georg Rukawina (1777–1849) osztrák tábornagy által védett Temesvár is felszabadult, valamint a megvert magyar seregnek csak mintegy fele jutott el Krassó vármegye székhelyére, Lugosra (Lugoj). Bizonyos seregrészek a világosi sík felé, egyes egységek pedig Erdély felé vonultak tovább. Mindeközben egyre több magyar katonatiszt, illetve politikus menekült Karánsebes (Caransebeș) és Orsova (Orșova) érintésével a Török Birodalom területére. Mivel a magyar szabadságharcot már nem lehetett folytatni, a temesvári ütközet „megágyazott” a világosi fegyverletételnek (1849. augusztus 13.) is. Habár kisebb fegyveres alakulatok és a magyar kézen lévő erődök (Munkács [Мукачево/Mukacsevo], Pétervárad [Петроварадин/Petrovaradin] és Komárom) védői még kitarítottak egy darabig, lassan azok is befejezték a szabadságharcot.⁵⁴ Lázár Vilmos alezredest is ebben, az előbbieken felvázolt káoszban érte a szabadságharc végjátéka. „A csatát veszített sereg zöme Lugosra vonult vissza, köztük van Lázár ezredes is. Lugosnál megoszlottak a seregek: az egyik vezér erre, másik arra vezette hadosztályát, a merre jobbnak találta; az egyik török földre menekült, a másik sietett a fegyvert lerakni, a harmadik berontott Erdélynek, hogy esetleg annak fellegvárából tovább folytassák a harcot. Ez utóbbiak közé tartozott Dessewffy és Lázár is, kik Lugosról 4 500 emberrel némi lovassággal és 52 ágyúval Karánsebesnek, innen pedig Lázár nagyobb résszel Hátszegnek [Hațeg] tartott.”⁵⁵

Az előbbiekhöz kapcsolódóan szükséges megjegyeznünk, hogy a nagy felfordulásban – 1849. augusztus 12-én – Bem József honvéd al-

⁵¹ KATONA (I.) 1983, 238. p.

⁵² CSORBA 1989, 32. p.; GYÉMÁNT RICHÁRD: *Torontál vármegye az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején. II. rész: Az 1849. év fontosabb eseményei.* In: Bata János (főszerk.): *Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata.* XIX. évfolyam. 1. szám. 2019. március 15. 89–90. pp.

⁵³ Vö. DOBERDÓI BREIT JÓZSEF: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harczának katonai története. III. kötet.* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1930. 264–282. pp.; GELICH RIKHÁRD: *Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben. III. kötet.* Aigner Lajos, Budapest, 1889. 820–824. pp.; GYÉMÁNT 2019, 91. p.; RÜSTOW, FRIEDRICH WILHELM (Áldor Imre ford.): *Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. II. kötet.* Emich Gusztáv tulajdona. Pest, 1866. 336–341. pp.

⁵⁴ GYÉMÁNT 2019, 91–93. pp.

⁵⁵ VARGA 1892, 99. p.

tábornagy ezredessé léptette elő Lázár Vilmost, valamint a IX. hadtest parancsnokságát is az ezredesre ruházta. A IX. hadtest parancsnoka ezt megelőzően gróf Dessewffy Arisztid honvéd tábornok volt, ő a későbbiekben ugyancsak Aradon halt mártírhalált.⁵⁶

Lázár Vilmos és a IX. hadtest elhagyta Lugost, majd hamarosan – Szákulnál (Sacu) – gróf Dessewffy Arisztid honvéd tábornok is csatlakozott hozzá mint „önkéntes”.⁵⁷ Azonban Karánsebes után Dessewffy és katonái elváltak Lázár hadtestétől, amely Erdély, illetve Hátszeg felé vette az irányt. A visszavonuló hadseregek létszáma időközben egyre fogyott, nyomában az ellenséggel, éjszakánként a helyi románok támadásaikkal nyugtalanították a seregek katonáit. A Karánsebes–Orsova (Orșova) vonal pedig teljesen fedezet nélkül állt.⁵⁸ Megjegyezzük, hogy nemcsak a két jeles katonatiszt, hanem más főtisztek is a térségben próbáltak előretörni. Így példaként hozhatjuk az angol származású Guyon Richárd (1813–1856), valamint Kmety György (1813–1865) tábornokokat is.⁵⁹ Utóbbi két főtiszt – akárcsak a kiváló tüzér hírében állt Bem József (1794–1850) altábornagy – a közeli Törökországba menekült. Velük ellentétben teljesen más sors jutott Lázár Vilmosnak, de – a menekülést ugyancsak fontolgató – Dessewffy Arisztidnek is. Végül, mivel nem volt más kiút, mindkét főtiszt és a hozzájuk tartozó seregradványok letették a fegyvert.

Lázár Vilmos ezredes és háromezer főt számlált serege 1849. augusztus 19-én este Karánsebes közelében tette le a fegyvert báró Karl von Simbschen (1794–1870) osztrák altábornagy és serege előtt. Ekkor a hadtest 36 lövege is a császáriak kezére került.⁶⁰

IV. Lázár Vilmos, az aradi vértanú

Az előbbiekben említettük, hogy Lázár Vilmos és serege 1849. augusztus 19-én tette le a fegyvert a császáriak előtt. Hasonlóképpen cselekedett Dessewffy Arisztid honvéd tábornok is, habár a Törökországba történő menekülést is fontolgatta.⁶¹ „A temesvári szerencsétlen csata után ugyanis, Dessewffy, jóllehet már nem meszsze volt a török határtól, az osztrák táborba ment s megadta magát 4-5 000 emberével, egykori jó barátjának és ezredbeli bajtársának, Liechtenstein Ferencz herczeg altábornagy felszólítására, ki a fegyverletétel fejében a számkivetésnél enyhébb elbánást ígért neki.”⁶² A herceg emiatt is gerjedt éktelen haragra Haynauval szemben, amikor megtudta, hogy a tábornagy mindkét katonatisztet kivégeztette. Az előbbiekben említett Franz de Paula Joachim Joseph von Liechtenstein (1802–1887) herceg, császári altábornagy fegyverletelési felhívása ugyanis nemcsak gróf Dessewffy Arisztidnek, hanem Lázár Vilmosnak is szólt, aki előbb – katonái szabad elvonulásának kiharcolása végett – alkudozásba akart bocsátkozni, de végül elállt tőle.⁶³ Lázár Vilmos minden bizonnyal okkal számíthatott arra, hogy a felelősségre vonása enyhébb lesz, hiszen csak ezredes volt, ráadásul Liechtenstein herceg ígérete is biztosíték volt számára.⁶⁴

A fegyverletétel után előbb Lugosra, majd Temesvárra vitték, végül Aradon börtönözték be, ahová Dessewffy Arisztiddal egy időben helyezték el. Ekkorra már minden kísérőjétől meg kellett válnia, még szeretett feleségét, Reviczky Mária-t is elválasztották tőle, akivel Temesváron még együtt lehetett.⁶⁵ Aradon mint önálló hadtestparancsnokot, illetve „tábornokot” kezelték,

⁵⁶ BONA 2010, 232. p.; KATONA (I.) 1983, 245. p.; Lázár Vilmos. *Az aradi vértanú emléknapja*. Miniszterelnöki Kabinetiroda: <https://oktober6.kormany.hu/lazar-vilmos-eletrajza> (Letöltés ideje: 2021. június 23.)

⁵⁷ CSORBA 1989, 34. p.

⁵⁸ VARGA 1892, 99. p.

⁵⁹ NEMESKÜRTY ISTVÁN: „Kik érted haltak, szent világszabadság”. *A negyvennyolcas honvéd hadsereg katonaforradalmairól*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 398. p.

⁶⁰ KATONA (I.) 1983, 246. p.; NEMESKÜRTY 1977, 401–402. pp.; PINTÉR LAJOS: *Az aradi tizenhárom vértanú*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 100–101. pp.

⁶¹ PINTÉR 1973, 24. p.

⁶² IRÁNYI DÁNIEL: *Dessewffy Arisztid (1801–1849)*. In: Varga Ottó: *Aradi vértanúk albuma*. Harmadik, bővített kiadás. Könyves Kálmán Társulat kiadása, Budapest, 1892. 92. p.

⁶³ CSORBA 1989, 34. p.

⁶⁴ PINTÉR 1973, 100–101. pp.

⁶⁵ KATONA (I.) 1983, 246–248. pp.

holott csak ezredesi rangig jutott. Ezt a rangot is csak az utolsó napokban kapta Bem József altábornagytól. Más, hasonló helyzetben lévő katonatisztek alapvetően hosszabb-rövidebb ideig tartó várfogságra ítélték.⁶⁶

Az Aradon folytatott haditörvényszéki tárgyalásokat (1849. augusztus 25. – 1849. szeptember 26.)⁶⁷ követően – akárcsak társaira – rá is a legsúlyosabb ítélet várt, amely ellen tiltakozott is. Arról már nem is beszélve, hogy – akárcsak más rabtársát – koholt vádakkal illeték, nevezetesen, hogy Lázár Vilmos a temesvári csatában felkoncoltatta a sebesült osztrák katonákat.⁶⁸

Az ezredes 1849. szeptember 27-én Karl Ernst császári és királyi törzshadbíró részére egy beadványt terjesztett be, amelyben a következőket kifogásolta: *„Mint nagyságod vallo-másomból láthatta, én semmiképp sem voltam önálló vezér vagy tábornok, tegnap mégis ebbe a csoportba soroltak át. Nem játszottam szerepet ebben a drámában, és csak négy nappal fegyverletételem előtt rendeltek Karánsebesre. Hogyan éltem ezzel a lehetőséggel? Fegyverletételem ténye a megmondhatója. Mégis főnöki minőségben szigorúbb fogságot szenvedek, mint többi bajtársam.”*⁶⁹ A beadvány értelmében – tekintettel a családjára, feleségére és három nevelt gyermekére – enyhébb fogságot és elbánást kért. Ernst Karl törzshadbíró ugyanezen a napon küldött felterjesztést Haynau tábornagnak, ebben – egyebek mellett – kegyelmezési javaslattal élt Schweidel József (1796–1849), Dessewffy Arisztid (1802–1849) és Lázár Vilmos részére.⁷⁰ Haynau döntése mindenki számára ismert: Kiss Ernő, Schweidel József, Dessewffy Arisztid és Lázár Vilmos „lázadókat” és „vádoltakat” löpor és golyó általi halálra („Pulver und Blei”) ítélte. *„Haynau csupán Lázár és Dessewffy esetében gyakorolt »kegyelmet«, ami az ő esetükben azt jelentette, hogy őket is, akárcsak Kiss Ernőt és Schweidelt, löpor és golyó általi halálra ítélte.”*⁷¹ A kegyelem oka feltehetően az lehetett,

hogy Dessewffy és Lázár nem az orosz cári, hanem az osztrák császári csapatok előtt tették le a fegyvert.

Az első négy, löpor és golyó általi halálra ítélt katonatiszt kivégzéséről a Vasárnapi Újság 1890. október 5-én megjelent cikkében – egyebek mellett – az alábbiakat olvashatjuk:

„Fél hat után néhány perczzel lövések dördöltek el a vár külső sánczában. Ekkor ölték meg Kiss Ernő, Dessewffy Arisztid, Schweidel József és Lázár Vilmos tábornokokat. Miután a kivégzésnél a hadbírákon, lelkészeken és a katonaságon kívül abszolúte senki, sem közlőről, sem távolról jelen nem volt, ennél fogva a borzasztó dráma lefolyását csakis két bécsi legionistától hallottuk, kik 1848. október végén Bécs védelmé-nél elfogatván, mint közemberek a Woche báró nevét viselő gyalogezredbe soroltattak be. Az egyik közlők, Weinhengst Károly, ki a sánczban történt kivégeztetést a század sorában végig nézte, sőt még a földön heverő halottak mellett két órán át őrt is állott, ekkép beszélte el a véres jelenetet: »Miután a négy tábornoknak külön-külön a halálos ítéletet a kivégzést elrendelő záradékkal együtt felolvasták, mi egy jó félórát vett igénybe, mindannyiról levették a lánczokat, és kezeiket erősen hátra kötvén, egymástól négy-lépésnyi távolságban letérdeltették. Mindezt a porkoláb végezte, és pedig nagyon ügyetlenül, a mennyiben a köteleket nem készítette volt előre, hanem egy rossz késsel úgy metélte szét. A vértanúk szemeiket nem akarták bekötöztetni, de a vezénylő tiszt csakis Kiss Ernőnek engedte meg, hogy a halálnak a szemébe nézhessen. Ekkor a lelkészek a katonaság mögé léptek, és egyszerre tizenhat lövés dördült el, alig kétlépésnyi távolságból. Kiss Ernő kivételével, kit a golyók mellbe és altestébe értek, a többiek azonnal meghaltak. Ekkor egy gránátos a tiszt parancsára fegyverét Kiss Ernő tábornok fülébe sütötte el, mi által annak fejét egészen szétroncsolta. A vértanúk, mielőtt letérdeltek volna, felső ruháikat levetet-

⁶⁶ A tizenhárom vértanú. In: Nagy Miklós (felelős szerk.): Vasárnapi Újság. XXXVII. évfolyam. 40. szám. 1890. október 5. A »Vasárnapi Újság« és »Politikai Újdonságok« Kiadóhivatala, Budapest, 1890. 646. p.

⁶⁷ PINTÉR 1973, 26. p.

⁶⁸ PINTÉR 1973, 31. p.

⁶⁹ KATONA TAMÁS (szerk.): Az aradi vértanúk. II. kötet. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1983. 295. p. A továbbiakban: KATONA (II.) 1983.

⁷⁰ KATONA (II.) 1983, 294–295. pp.

⁷¹ HERMANN RÓBERT: Az 1849–1850. évi kivégzések. In: Deák Ágnes (főszerk.): Aetas. Történettudományi folyóirat. XV. évfolyam. 1–2. szám. AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület, Szeged, 2000. 106. p.; MÁRKI 1892, 96. p.

ték. Ezeket a porkoláb magával vitte, este pedig, midőn a tetemeket ott a helyszínen elásták, az e munkára kirendelt katonák még a vérrel áztatott ingeket is lehúzták róluk és így meztelenül kerültek a sírba.«

Mindaz, mit ezenkívül a gyászos jelenetről halottunk, csak is az illető lelkészek által jutott nyilvánosságra, de maga a kivégzés így folyt le.⁷²

A kivégzéseket követően a hozzátartozók szerették volna kikérni a holttesteket, azonban ezt a császári adminisztráció nem engedélyezte. Ezért például vesztegetéshez kellett folyamodniuk. Ennek ellenére több aradi vértanú földi maradványait, így Lázár Vilmosét sem sikerült megszerezni, pedig felesége, Reviczky Mária többször is próbálkozott. Lázár Vilmos holttestét – Schweidel József földi maradványaival egyetemben – végül 1913-ban találták meg, illetve exhumálták.⁷³ (Kiss Ernő és Desseffy Arisztid holttestét a rokonok kalandos körülmények között szerezték meg a kivégzés után. Előbbi Eleméren [Елемир / Elemir], utóbbi Margonyán [Marhañ], a családi sírboltban nyugszik.)

Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc vérbefojtása kapcsán összefoglalásként érdemes Hermann Róbert történész vélekedését idézni: „1848-49 az egész társadalom közös élménye volt, s ezáltal a megtorlás is azzá vált. Elmentében a huszadik századi megtorlásokkal és a terror más megnyilvánulásaival, ez a megtorlás nem kettészakította, hanem összekovácsolta a társadalmat. Egy idegen hatalom idegenek által végrehajtott bosszúhadjáratát szenvedte meg az ország: a hadbírák között nem találunk

magyarokat, a megszálló katonaság, a csendőrség nem magyarokból állt, s a magyar társadalomnak nem volt olyan rétege, amely hasznot húzott volna a megtorlásból. [...] 1849-1850-ben viszont legalább 128 embert végeztek ki, több százan kerültek börtönbe, több ezren álltak hosszabb-rövidebb ideig vizsgálat alatt, több tízezer volt honvédet soroztak be büntetésként a császári-királyi hadseregbe. Gyakorlatilag nem volt olyan magyar család, amelynek valamelyik tagját ne érintette volna a megtorlás. S ha valamilyen csoda folytán egy családból senkit nem állítottak hadbíroság elé, s nem soroztak be, az önálló magyar bankjegy, a Kossuth-bankó kárptólás nélküli megsemmisítése politikai pártállásra való tekintet nélkül érintette az ország csaknem valamennyi lakosát. Olyan politikai indíttatású, gazdasági jellegű sokk érte ezáltal az egész társadalmat, amelyhez csak Trianon vagy az 1948. utáni államosítások hatása mérhető.”⁷⁴

Az aradi vértanúk, így a napjainkban is a romániai Aradon nyugvó Lázár Vilmos kivégzésében az osztrák önkény – főképp Haynau tábornagy – totális és esztelen bosszúhadjárata érhető tetten. Habár Lázár Vilmos hazaszerető és tehetséges katonatiszt volt, de a hadjáratokban tevételesen alig vett részt, leginkább az újoncozás és seregszervezés kérdéseivel foglalkozott. Akkoriban, de a későbbi időkben is sokak számára felfoghatatlan volt az ezredes főbelövése. „Ha valahol, úgy ez esetben el lehet mondani, hogy személyes bosszúvágy a legrosszabb tanácsadó.”⁷⁵

⁷² Emlékezések. Az aradi kivégzések 1849. okt. 6-án. In: Nagy Miklós (felelős szerk.): Vasárnapi Újság. XXXVII. évfolyam. 40. szám. 1890. október 5. A »Vasárnapi Újság« és »Politikai Újdonságok« Kiadóhivatala, Budapest, 1890. 639. p.

⁷³ Vö. KATONA (I.) 1983, 437–457. pp.

⁷⁴ HERMANN 2000, 7–8. pp.

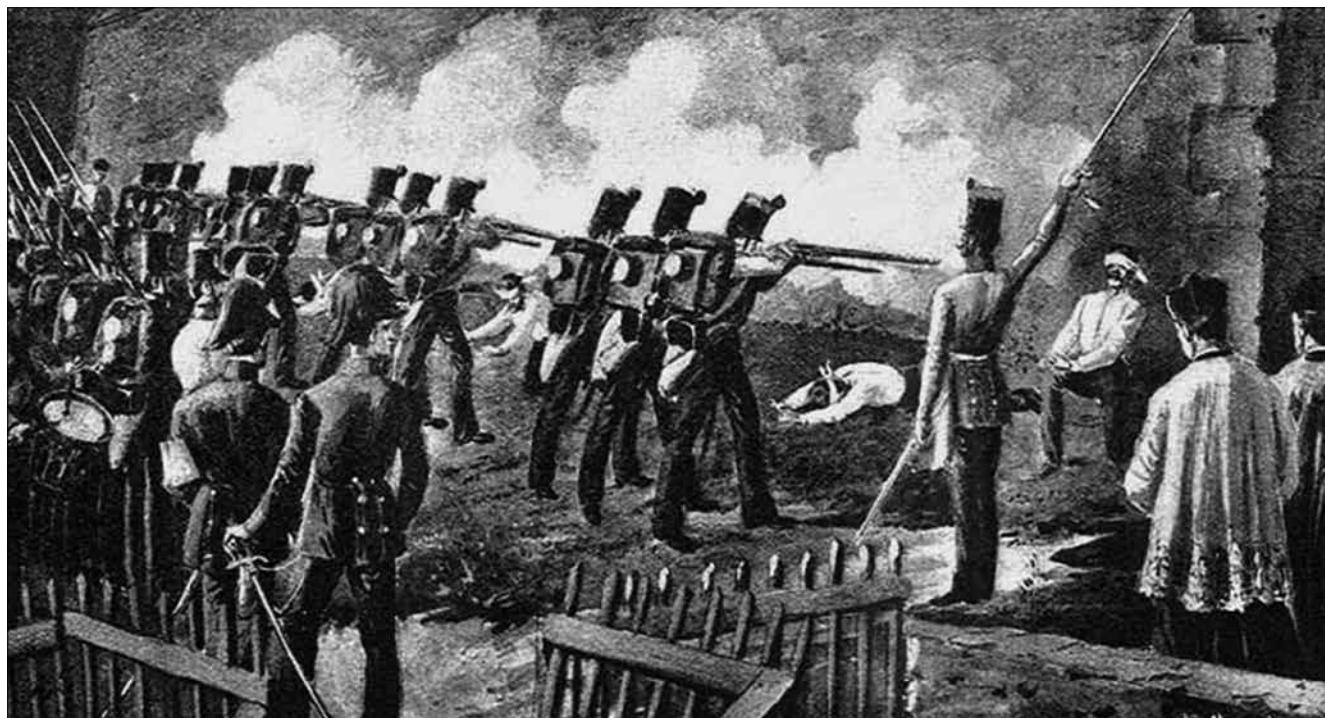
⁷⁵ A tizenhárom vértanú. In: Nagy Miklós (felelős szerk.): Vasárnapi Újság. XXXVII. évfolyam. 40. szám. 1890. október 5. A »Vasárnapi Újság« és »Politikai Újdonságok« Kiadóhivatala, Budapest, 1890. 646. p.

A selyemkendő, amellyel Lázár Vilmos szemét bekötötték a főbelövés előtt

Forrás: Gracza György: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. V. kötet. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai). Budapest, é. n. 1293. p. Az Arcanum Adatbázis Kft. elektronikus oldala: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SzabadsagharcTortenete-SzabadsagharcTortenete-194849-es-szabadsagharc-tortenete-2-2/gracza-gyorgy-az-184849-iki-magyar-szabadsagharcz-tortenete-512E/v-kotet-30FE/v-a-verbosszu-3F59/> (Letöltés ideje: 2021. június 24.)

A lőpor és golyó általi halálra ítélt aradi vértanú kivégzése az aradi vár sáncárában

Forrás: Gracza György: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. V. kötet. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai). Budapest, é. n. 1285. p. Az Arcanum Adatbázis Kft. elektronikus oldala: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SzabadsagharcTortenete-SzabadsagharcTortenete-194849-es-szabadsagharc-tortenete-2-2/gracza-gyorgy-az-184849-iki-magyar-szabadsagharcz-tortenete-512E/v-kotet-30FE/v-a-verbosszu-3F59/> (Letöltés ideje: 2021. június 24.)

V. 1. Felhasznált nyomtatott irodalom

A tizenhárom vértanú. In: Nagy Miklós (felelős szerk.): Vasárnapi Újság. XXXVII. évfolyam. 40. szám. 1890. október 5. A »Vasárnapi Újság« és »Politikai Újdonságok« Kiadóhivatala, Budapest, 1890

BOGOLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története 1779-től 1867-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

BONA GÁBOR: *Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei*. In: Issekutz Sarolta (szerk.): *Délvidéki örmény nemesek. Elemér – Écska – Nagybecskerek*. Erdélyi Örmény Múzeum 16. Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest, 2010

BONA GÁBOR: *A '48-as honvédsereg örmény hősei*. In: Rácz Árpád (szerk.): *Rubicon. Történelmi Magazin*. XXVI. évfolyam. 5–6. szám. Rubicon-Ház Kiadó, Budapest, 2015

CSORBA LÁSZLÓ: *A tizenhárom aradi vértanú*. Panoráma Kiadó, Budapest, 1989

DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. I. kötet (A–Bor)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1993

DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XIV. kötet (Titel–Vesz)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2009

DOBERDÓI BREIT JÓZSEF: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. III. kötet*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1930

Emlékezések. *Az aradi kivégzések 1849. okt. 6-án*. In: Nagy Miklós (felelős szerk.): *Vasárnapi Újság*. XXXVII. évfolyam. 40. szám. 1890. október 5. A »Vasárnapi Újság« és »Politikai Újdonságok« Kiadóhivatala, Budapest, 1890

FEKETE GYULA: *Nagykikinda*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

GELICH RIKHÁRD: *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. III. kötet*. Aigner Lajos, Budapest, 1889

GYÉMÁNT RICHÁRD: *Torontál vármegye az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején. II. rész: Az 1849. év fontosabb eseményei*. In: Bata János (főszerk.): *Aracs*. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. XIX. évfolyam. 1. szám. 2019. március 15.

HERMANN RÓBERT: *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Videopont Kiadó, Budapest, 1996

HERMANN RÓBERT: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vértanúi – október 6.* Az Oktatási Minisztérium kiadványa, Nyíregyháza, 2000

HERMANN RÓBERT: *Az 1849–1850. évi kivégzések*. In: Deák Ágnes (főszerk.): *Aetas*. Történettudományi folyóirat. XV. évfolyam. 1–2. szám. AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület, Szeged, 2000

HERMANN RÓBERT: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004

IFJ. REISZIG EDE: *Zemplén vármegye nemesi családai*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és*

városai. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1905

IRÁNYI DÁNIEL: *Desseffy Arisztid (1801–1849)*. In: Varga Ottó: *Aradi vértanúk albuma*. Harmadik, bővített kiadás. Könyves Kálmán Társulat kiadása, Budapest, 1892

KATONA TAMÁS (szerk.): *Az aradi vértanúk. I. kötet*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983

KATONA TAMÁS (szerk.): *Az aradi vértanúk. II. kötet*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983

KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok. IV. kötet. Fa–Házy*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1912

KENYERES ÁGNES: *Magyar életrajzi lexikon. Második kötet. L–Z*. Második, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982

KENYERES DÉNES: *Lázár Vilmos honvéd ezredes, utásztiszt, aradi vértanú*. In: Lukács László et al. (szerk.): *Műszaki Katonai Közöny*. 4. évfolyam. 3–4. szám. Az MHTT Műszaki Szakosztály folyóirata. Kiadja a Magyar Hadtudományi Társaság Műszaki Szakosztálya, Budapest, 1994

KENYERES DÉNES: *Egy utásztiszt naplójából*. In: Lukács László (főszerk.): *Műszaki Katonai Közöny*. 7. évfolyam. 4. szám. Az MHTT Műszaki Szakosztály folyóirata. Kiadja a Magyar Hadtudományi Társaság Műszaki Szakosztálya, Budapest, 1997

MÁRKI SÁNDOR: *Schweidel József*. Varga Ottó (szerk.): *Aradi vértanúk albuma*. Harmadik, bővített kiadás. Könyves Kálmán Társulat kiadása, Budapest, 1892

MIKLÓS PÉTER: *Répassy Mihály honvédtábornok*. In: Halász Péter (szerk.): *Honismeret*. A Honismereti Szövetség folyóirata. XXVIII. évfolyam. 6. szám. Kiadja a Honismereti Szövetség, Budapest, 2000

MOLNÁR FERENC: *Az északkelet-magyarországi honvédcsoportok megalakulásának előzményei. A 19. hadosztály tevékenysége 1849 tavaszán*. In: Kötél Emőke (szerk.): PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból. 2010. november 29. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2010

MÓRICZ MIKLÓS: *Nagybecskerek*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

NAGY TAMÁS: *A magyar vasútügy az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc idején*. In: Döbör András et al. (szerk.): *Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben*. Tudományos konferencia a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén. 12. kötet. Belvedere Meridionale Kiskönyvtár. Kiadja a Belvedere Meridionale, Szeged, 1999

NEMESKÜRTY ISTVÁN: *„Kik érted haltak, szent világszabadság”. A negyvennyolcas honvéd hadsereg katonaforradalmairól*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977

PINTÉR LAJOS: *Az aradi tizenhárom vértanú*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973

Répassy Mihály 1848/49-es honvédtábornok. In: Lucza János (felelős szerk.) *Kemecsei Helytörténeti Krónika*. Kemecsei Városvédő Egyesület. III. évfolyam. 1. szám. Kemecse, 2007

RÜSTOW, FRIEDRICH WILHELM (Áldor Imre ford.): *Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. II. kötet.* Emich Gusztáv tulajdona, Pest, 1866

SOLYMOSSI JÓZSEF: *Lázár Vilmos a Zemplén-Ung-Bereg megyei dandár élén. 1849. április–május.* In: Seres Attila (szerk.): *A híd, ami összeköt. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században.* Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2020

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái.* II. kötet. Caban-Exner. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1893

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái.* VII. kötet. Köberich-Loysch. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1900

VARGA OTTÓ: *Lázár Vilmos.* Varga Ottó (szerk.): *Aradi vértanúk albuma.* Harmadik, bővített kiadás. Könyves Kálmán Társulat kiadása, Budapest, 1892

V. 2. Felhasznált elektronikus irodalom

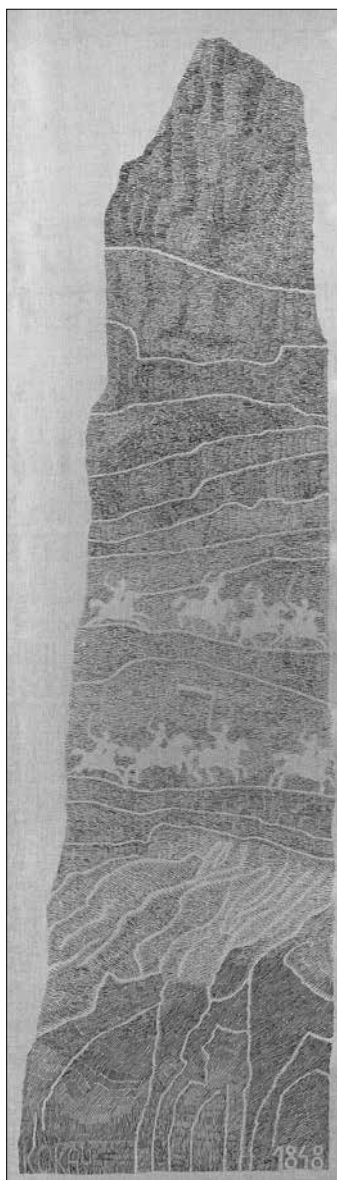
530. Győr-Budapest 1848. december 26–27. Kossuth és Görgey levélváltása Győr feladása ügyében. Arcanum Adatbázis Kft. Elektronikus elérhetőség: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kossuth-kossuth-lajos-osszes-munkai-1/kossuth-lajos-osszes-munkai-xiii-FDB0/kossuth-lajos-184849-ben-iii-kossuth-lajos-az-oroszagos-honvedelmi-bizottmany-elen-elso-resz-1848-szeptemberdecember-FDBC/530-gyor-budapest-1848-december-2627-kossuth-es-gorgey-levelvaltasa-gyor-feladasa-ugyeben-127B4/>

A magyarországi örménység története. A Fővárosi Örmény Önkormányzat elektronikus oldala: <https://fovarosiormeny.hu/a-magyarorszagi-ormenyekrol/>

A tiszafüredi lázadás. A Kiss Pál Múzeum elektronikus oldala: <https://kisspalmuzeum.hu/blog/a-tiszafuredi-lazadas/>

Áder: *„A szabadság pótolhatatlan érték, amelyhez ragaszkodnunk kell”* Origo. New Wave Media Group Kft.: <https://www.origo.hu/itthon/20181006-ader-janos-szerint-az-aradi-tizenharom-vertanu-aldozata-nem-volt-hiabavalo.html>

BANLAKY JÓZSEF: *A Magyar Nemzet Hadtörténelme. XXI. kötet.* Az Arcanum Adatbázis Kft. elektronikus oldala: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/21-magyarorszag-184849-evi-fuggetlensegi-harcnak-katonai-tortenete-5B2E/v-a-nyari-hadjarat-az-osztrak-orosz-szovetseges-hadaktamado-hadjarata-1849-junius-elejetol-a-haboru-befejezeseig-67AA/harmincharmadik-fejezet-az-orosz-fosereg-betorese-es-elonyomulasa-miskolc-debrecen-vonalai-1849-junius-kozepetol-julius-elejeig-6A87/>

1848

Lázár Vilmos. Az aradi vértanúk emléknapja. Miniszterelnöki Kabinetiroda: <https://oktober6.kormany.hu/lazar-vilmos-eletrajza>

Megkoszorúzták Lázár Vilmos emléktábláját Nagybecskereken. A Pannon Televízió – Pannon RTV elektronikus oldala: <https://pannonrtv.com/rovatok/tarsadalom/megkoszoruztak-lazar-vilmos-emlektablajat-nagybecskereken#lg=1&slide=7>

PÁLFFY LAJOS: *A kegyelemből agyonlőtt aradi ezredes.* 2017. október 27. Forum Hungaricum – elektronikus oldal: <http://forumhungaricum.hu/kulturkincs/a-kegyelembol-agonlott-aradi-ezredes/>

SZAMOSSY ELEK (1826–1888): *Lázár Vilmos honvéd ezredes, aradi vértanú.* Litográfia, 1879. *Az aradi vértanúk családjai*, 2018. október 6. Gondola.hu – online újság: https://gondola.hu/cikkek/111123-Az_aradi_vertanuk_csaladjai.html